

Anna Wiszniewska
Instytut Sztuki PAN, Warszawa, Polska
anna.wiszniewska@ispan.pl

Biuro Wydawnictwa Artystycznych i Ludowych Cepelii (1951–1953). Powstanie, profil działalności i dorobek

Cepelia's Bureau of Artistic and Folk Publications (1951–1953).
Establishment, activity profile, and achievements

Abstrakt: Artykuł obejmuje historię, założenia programowe i osiągnięcia działającego w ramach Centrali Przemysłu Ludowego i Artystycznego (Cepelii) Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych (BWAiL). Biuro, powołane do życia w 1951 r., w pierwszych latach istnienia i intensywnej rozbudowy struktur Cepelii, w czasie niespełna trzech lat aktywności zdążyło wyraźnie zaznaczyć swoje istnienie na mapie wydawniczej Polski. Na kolejne lata wyznaczyło kierunek działań i poziom graficzny publikacji związanych z działalnością Cepelii i podległych jej spółdzielni. Zaledwie kilkuletni epizod działalności wydawniczej Cepelii potwierdza poważne ambicje przedsiębiorstwa, które w swojej misji kształtowania gustów społeczeństwa – nawet w trudnym czasie panowania doktryny realizmu socjalistycznego – eksplorowało nie tylko rodzimy folklor, lecz również obszary wykraczające poza ludowość i jej interpretacje. Dzieje Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych zostały opracowane na podstawie badań archiwalnych (IS PAN i AAN).

Słowa kluczowe: Cepelia – Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych – socrealizm – propaganda PRL

Keywords: Cepelia – Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych – Bureau of Artistic and Folk Publications – socialist realism – propaganda of the People's Republic of Poland

Cepelia, jak skrótowo określano powołaną w 1949 r. spółdzielczo-państwową Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego, powstała w okresie dynamicznych zmian zachodzących w sferze polityki kulturalnej państwa. Jej wyrazem było wprowadzenie doktryny realizmu socjalistycznego, określającej zadania i powinności sztuki oraz artysty w nowym ustroju¹. Od nowo powstałej instytucji od samego początku oczekiwano, że będzie pełnić funkcję propagandową. Nie bez znaczenia w tym kontekście była zapewne obecność w radzie przedsiębiorstwa Włodzimierza Sokorskiego, głównego ideologa socrealizmu – sztuki narodowej w formie i socjalistycznej w treści. Wprawdzie żywot tego kierunku okazał się krótki (1949–1955), jednak świadomość roli propagandy, obejmującej obok organizacji imprez masowych również edytorstwo, była obecna były przez cały okres funkcjonowania tej instytucji. Jeszcze w 1975 r. w jubileuszowym wydawnictwie *Piękno użyteczne. Ćwierćwiecze Cepelii* podkreślano, że „Propaganda ma dla Cepelii ogromne znaczenie. Jest to nerw ożywiający cały jej organizm”². Takie rozumienie zadań stojących przez Cepelią i konsekwentne oraz skutecznie prowadzone działania promocyjne odpowiadały za umocnienie stereotypu Polski jako kraju wciąż żywego folkloru oraz wywodzącego się jeszcze z romantyzmu przekonania o szczególnej roli kultury ludowej w życiu narodu.

Stan badań

Zainteresowanie historią i dorobkiem Cepelii i naukowa refleksja na jej temat pojawiły się wraz z wydaną w 2013 r. książką Piotra Korduby *Ludowość na sprzedaż. Towarzystwo Popierania Przemysłu Ludowego, Cepelia, Instytut Wzornictwa Przemysłowego*³, poddającej analizie strukturę i dorobek państwowego monopolisty, który, nadzorując wszelkie przejawy ludowej wytwórczości, stworzył w pewnym sensie wartość nową – rodzaj przedsiębiorstwa o wielkim zasięgu nie tylko kulturowym, ale również politycznym i gospodarczym.

Jednak mimo zauważalnego wzrostu zainteresowania Cepelią wśród badaczy różnych dziedzin do tej pory edytorska działalność instytucji nie stała się przedmiotem szerszej naukowej refleksji. Do dziś jedyną publikacją podejmującą temat wydawnictw Cepelii (głównie plakatów) jest opublikowana w 2024 r. przez Instytut Sztuki PAN w Warszawie pozycja *Plakat z kręgu Cepelii w zbiorach*

1 W. Włodarczyk, *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Kraków 1991.

2 *Piękno użyteczne. Ćwierćwiecze Cepelii*, [red.] J. Orynżyna, Warszawa 1975.

3 P. Korduba, *Ludowość na sprzedaż. Towarzystwo Popierania Przemysłu Ludowego, Cepelia, Instytut Wzornictwa Przemysłowego*, Warszawa 2013.

*Instytutu Sztuki PAN*⁴. Niewielka część tej publikacji zawiera informacje na temat początków aktywności edytorskiej Cepelii, w tym Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych⁵, które jest tematem niniejszego artykułu.

Podjęcie tematu wczesnej działalności wydawniczej Cepelii stało się możliwe dzięki materiałom archiwalnym przechowywanym w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Instytucie Sztuki PAN w Warszawie. Przedstawienie profilu działalności BWAiL nie byłoby możliwe bez dostępu do prywatnych zbiorów zawierających wydawnictwa Cepelii (pocztówki, druki ulotne, plansze itp.)⁶.

Powstanie i profil Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii

W złożonej strukturze działalności Cepelii już od początku ważną rolę odgrywały działania edytorskie, które pozwalały realizować misję estetycznego edukowania społeczeństwa za pośrednictwem doskonale opracowanej grafiki użytkowej. W związku z tym już w maju 1951 r. pod auspicjami przedsiębiorstwa powstało Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych (BWAiL). Z dokumentów zachowanych w archiwalnej spuściźnie instytucji⁷ wynika, że Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii powstało na mocy zarządzenia Prezesa Centralnego Urzędu Drobnej Wytwórczości z dnia 28 V 1951 r.⁸ jako tzw. zakład własny Cepelii, działający na zasadzie wewnętrznego rozrachunku gospodarczego. Nadzór nad Biurem sprawował Minister Przemysłu Drobnego i Rzemiosła za pośrednictwem Cepelii. Szczegółowe plany (tematyczne, przemysłowe, plan zaopatrzenia i kosztów) uzgodniono z Ministerstwem Kultury i Sztuki przy udziale pracowników Biura (wówczas liczącego siedem osób), a następnie przekazano do Zarządu Głównego Cepelii i dalej przesłano do Ministerstwa Przemysłu Drobnego i Rzemiosła. 30 V 1952 r. plan został zatwierdzony⁹. Do tego czasu redakcja formalnie znajdowała się w fazie organizacyjnej,

4 A.A. Szablowska, A. Wiszniewska, *Plakat z kręgu Cepelii w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*, Warszawa 2024.

5 Tamże, s. 19–23.

6 Zbiory kolekcjonerów pragnących zachować anonimowość oraz autorki niniejszego artykułu.

7 Archiwum Akt Nowych [dalej cyt.: AAN], Bilans Zamknięcia Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych za 1952 rok, T. 1 i 2 (syg. 2/1629/0/1.3/3/286; 2/1629/0/1.3/3/287) (dalej: Bilans Zamknięcia Biura); Lustracja Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych w Warszawie w latach 1952–1953 (2/1629/0/1.2/2/125) (dalej: Lustracja Biura); Zbiorczy bilans zamknięcia Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych za 1951 rok (2/1629/0/1.3/3/51) (dalej cyt.: Zbiorczy bilans zamknięcia).

8 Znak SP2-FT5655/51 r.

9 AAN, Lustracja Biura: *Podstawy prawne Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych*, k. 109.

mimo to jednak podjęła i zakończyła szereg inicjatyw wydawniczych. Z powodzeniem realizowała zadania, do których należało:

1. upowszechnianie arcydzieł malarstwa polskiego, rzeźby, grafiki, rzeźby, architektury i innych dziedzin sztuk plastycznych oraz dorobku sztuki ludowej,
2. popularyzacja osiągnięć artystycznych i narodowych planów gospodarczych włączonych do planów kulturowych w zakresie budownictwa socjalistycznego¹⁰.

Zgodnie z zatwierdzonym planem Biuro wydawało reprodukcje (np. teki prac Leona Wyczółkowskiego, Aleksandra Orłowskiego), pocztówki, śpiewniki, poradniki, kalendarze, druki ulotne, akcydensy i wiele innych pozycji. Szczególne miejsce w ramach działalności edytorskiej Biura zajmowała seria tek z reprodukcjami wybitnych prac polskich malarzy i grafików działających w XIX i na początku XX w. W 1952 i 1953 r. wydano dwie teki czarno-białych i barwnych reprodukcji dzieł L. Wyczółkowskiego (w sumie 20 plansz), tekę A. Orłowskiego (12 plansz), tekę *Malarstwo polskie* (cz. I i II, z których każda zawierała dziesięć reprodukcji barwnych) oraz *Realizm w malarstwie polskim* (11 reprodukcji barwnych). Ilustracje wydrukowane na papierze określanym jako „kredowany”, naklejone na plansze formatu A4 zostały umieszczone w kartonowej teczce. Towarzyszył im wstęp przybliżający czytelnikom twórczość artystów. Starannie opracowane, stanowiły luksusowe wydawnictwa o wysokiej wartości merytorycznej. Wyboru 12 ilustracji do teki dzieł A. Orłowskiego doskonała Helena Blumówna¹¹ – znakomita historyczka sztuki, kustosz Muzeum Narodowego w Krakowie, która była także autorką słowa wstępnego do tego wydawnictwa. Cykl tek z reprodukcjami dzieł polskich artystów stanowił z pewnością wizytówkę działań Cepelii na polu wydawniczym. Zresztą to właśnie teki reprodukcji malarstwa, obok pocztówek sporadycznie pojawiających się na rynku antykwarycznym i obecnych w zbiorach muzealnych, zachowały się w największej liczbie. O tym, jak dużą wagę przywiązywano do strony graficznej i warsztatowej publikacji świadczy sprawozdanie redaktora BWAiL z wyjazdu służbowego do Krakowa z informacją na temat niestaranego opracowania teki reprodukcji prac L. Wyczółkowskiego, której „projektowanie nie było na poziomie, a to z tego powodu, że marginesy są za małe i teki za szczupłe. Wysłanie ich do dystrybucji naraża BWAiL na ostrą krytykę”¹².

10 AAN, Plan Wydawniczy Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych C.P.Li A. na 1953 rok (sygn. 2/1629/0/1.3/3/36) (dalej: Plan Wydawniczy na 1953 rok): Plan opisowy działalności wydawniczej Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych na 1953 rok, s. 1.

11 Helena Blumówna była związana z Cepelią od 1950 r. jako współzałożycielka Spółdzielni Pracy i Rękodzieła Artystycznego „Imago Artis”, która należała do Cepelii.

12 AAN, Lustracja Biura: J. Zahorowski, *Sprawozdanie z odbytej podróży do Krakowa*, k. 140.

Pod względem liczby i różnorodności tematów najwięcej miejsca w ofercie zajmowały pocztówki – niedrogie, wydawane w dużych nakładach (serię „Drzewa i Miasta Polskie” wydano w ilości 640 000 egz.) były doskonałym narzędziem ofensywy kulturalnej władz i popularyzowania rodzimej sztuki wśród mas. Biuro wydawało pocztówki z serii „Mistrzowie Polskiego Realizmu” (obejmujące reprodukcje prac m.in. L. Wyczółkowskiego, Józefa Chełmońskiego, Ferdynanda Ruszczyca, Stanisława Czajkowskiego), które miały zapoznać społeczeństwo z dorobkiem „klasyków” malarstwa polskiego XIX i początku XX w. Częścią tej serii były również reprodukcje obrazów nagrodzonych na Ogólnopolskich Wystawach Plastyki (OWP), które stanowiły przegląd polskiej aktualnej sztuki utrzymanej w „urzędowym” socrealistycznym stylu¹³. Wśród tych „pierwiosnków socjalistycznego realizmu w malarstwie”¹⁴ publikowanych przez Biuro znalazła się m.in. praca Wacława Palessy *Fabryka samochodów osobowych na Żeraniu* wyróżniona na I OWP w 1950 r.

Wydawano również pocztówki fotograficzne, m.in. przedstawiające widoki polskich miast autorstwa Jana Bułhaka czy zabytki przeszłości fotografowane przez Tadeusza Przypkowskiego czy Zofię Chomętowską. Serie „Architektura Zabytków” i „Drzewa i Miasta Polskie” miały popularyzować „piękno ziemi ojczystej” – najważniejszych zabytków kultury materialnej i terenów szczególnie urokliwych od strony przyrodniczej, w tym widoki Ziemi Odzyskanych.

W ofercie wydawniczej Biura znalazły się również pocztówki okolicznościowe (głównie świąteczne i imieninowe), utrzymane w stylistyce ludowej lub o tematyce związanej z wiejskimi obrzędami (np. śmigus-dyngus). Ten rodzaj pocztówek osiągał szczególnie wysokie nakłady – pocztówki wielkanocne w 1952 r. wydano w ilości 1 130 000 egz., imieninowe w ilości 1 150 000 egz.¹⁵ Inspiracja ludowością w czasach stalinowskich była dla twórców atrakcyjną alternatywą dla tworzenia w nurcie realizmu socjalistycznego. Wśród autorów tego typu pocztówki graficznej (inaczej rysunkowej) znaleźli się mistrzowie ilustracji: Jan Marcin Szancer, Maria Orłowska-Gabryś, Wanda Siemaszko, Maria Hiszpańska-Neumann, Józef Wilkoń, Krzysztof Henisz. Niektórzy z nich (np. Henisz) związali się z Cepelią na dłuższy czas, ale już nie jako graficy¹⁶.

13 Pierwsza z organizowanych corocznie do 1955 r. wystaw została otwarta 20 III 1950 r. w Muzeum Narodowym w Warszawie, zob.: P. Strożek, *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960*, t. 4, *Rok 1950*, Warszawa 2012, s. 45.

14 J. Bogucki, *Pospolite ruszenie*, „Odrodzenie” 1950, nr 13, s. 3.

15 AAN, Lustracja Biura, k. 132.

16 K. Henisz wraz z Zygmuntem Madejskim i Bolesławem Książkiem pod koniec lat 50. XX w. rozpoczął pracę nad wielkoformatową ceramiką architektoniczną, która do historii sztuki przeszła pod nazwą „Eksperymentu łysogórskiego”; zob.: B. Kostuch, *Kolor i blask. Ceramika architektoniczna oraz mozaiki w Krakowie i w Małopolsce po 1949 roku*, Kraków 2015, s. 61–68.

Dla innych współpraca z Cepelią stanowiła epizod w życiu zawodowym – okazjonalnie przyjmowali zlecenia, jak np. wybitny grafik Antoni Cetnarowski (późniejszy kierownik artystyczny Redakcji Reklamy Wydawnictwa Artystyczno-Graficznego), który w 1953 r. zaprojektował wydaną przez Cepelię ulotkę Mistrzostw Europy w boksie¹⁷. Janusz Maria Brzeski był autorem opracowania graficznego plansz z teki reprodukcji prac L. Wyczółkowskiego (1952), potem związał się z następcą Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych jakim było Przedsiębiorstwo Państwowe „Sztuka”¹⁸. Do grona osób, które współpracowały z Biurem w 1952 r. dołączył Tadeusz Gronowski – nestor polskich grafików, autor wybitnych projektów z dziedziny grafiki użytkowej (plakatów, reklam, opakowań)¹⁹. Obecność wybitnego twórcy z całą pewnością wskazuje na wysoką rangę wydawnictwa i dobrą opinię, jaką cieszyło się wśród fachowców.

Biuro Wydawnictw Ludowych i Artystycznych od wiosny 1952 r. wydawało luksusowy periodyk „Moda i Sztuka” poświęcony głównie zagadnieniom związanym z modą i wyposażeniem wnętrz²⁰. Czasopismo było rodzajem żurnalu, na którego łamach publikowano fotografie wzorcowych modeli ubrań i dodatków wykonanych w Laboratorium Odzieżowym – jednym z kilku specjalistycznych Biur Cepelii. Laboratorium zlikwidowano na początku 1952 r. Część personelu (zwłaszcza redaktorzy) została przesunięta do Biura Wydawnictw i tam kontynuowała pracę nad przygotowaniem kolejnego wydania kwartalnika. Pierwszym numerem wydanym już pod auspicjami BWAiL był żurnal „Wiosna”, który ukazał się z nieznacznym opóźnieniem (maj 1952, a nie, jak zakładano, marzec). Czasopismo ukazywało się krótko; w latach 1952–1953 wydano zaledwie sześć numerów kwartalnika. Ostatni egzemplarz „Lato 1953”, którego wydawcą było już Przedsiębiorstwo Państwowe „Sztuka”, miał zmieniony tytuł na „Moda i Dom”. Planowano również wydanie kwartalnika „społeczno-wychowawczego, poświęconego zagadnieniom estetyki na codzień [sic!] w zastosowaniu do wnętrz mieszkalnych świetlicowych i innych jak również w zastosowaniu do odzieży”²¹.

Inicjatywa powstała w porozumieniu z Ministerstwem Kultury i Sztuki, niestety nie została zrealizowana.

17 *Mistrzostwa Europy w boksie: Warszawa 17–24 V 1953*, Warszawa 1953.

18 Dla „Sztuki” w 1955 r. zaprojektował m.in. pocztówkę *Stary Będzin czy Pejzaż śląski* zamówioną przez S.D.A. Stalinogród (d. Katowice) i Komitet Społeczny Upiększania Miasta Katowic w Katowicach.

19 A.A. Szablowska, *Tadeusz Gronowski. Sztuka plakatu i reklamy*, Warszawa 2005.

20 P. Korduba, *Ludowość na sprzedaż*, dz. cyt., s. 191.

21 AAN, Plan Wydawniczy na 1953 rok: Plan opisowy działalności wydawniczej Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych na 1953 rok, s. 5.

Struktura i pracownicy Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych

Struktura Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii była typowa dla redakcji, rozbudowana, z licznym personelem, co wkrótce stało się przedmiotem krytyki²². Zespół redakcyjny w momencie powstania w 1951 r. liczył zaledwie siedem osób, szybko jednak zaczął się powiększać o kolejnych współpracowników (należeli do niego m.in. artyści-plastycy, graficy, fotograficy). Kontrola przeprowadzona w dniach 20 VIII – 20 IX 1952 r. wykazała już znaczny przerost zatrudnienia. W pokontrolnych zaleceniach zarządzono „zmniejszenie stanu zatrudnienia pracowników etatowych i półetatowych w łącznej liczbie 17 osób, licząc w tym już te osoby, które mają wypowiedzenie”²³.

Dyrektorem BWAiL został Józef Śliwa, powołany na stanowisko 1 VII 1951 r. Zgodnie z poufną opinią zachowaną w jego aktach:

Śliwa to pracownik o wysokich kwalifikacjach zawodowych, inteligentny, dobry organizator. Nieprzestrzega [sic!] jednak przepisów o socjalistycznej dyscyplinie pracy w stosunku do samego siebie jak i podległego personelu²⁴

Zgodnie ze schematem organizacyjnym dyrektorowi Biura podlegały sekcje: finansowa, zaopatrzenia i zbytu, administracyjno-gospodarcza, stanowisko planowania i statystyki oraz stanowisko organizacji zatrudnienia i spraw personalnych. Zastępcą redaktora naczelnego ds. technicznych został Janusz Niżyński (funkcję sprawował od 1 II 1952 r., wcześniej pracował jako sekretarz redakcji). Zgodnie z przechowywaną w aktach osobowych opinią z Ministerstwa Przemysłu Drobного i Rzemiosła, Niżyński był „fachowcem w technice prasowo-wydawniczej, a w szczególności w pracy redakcyjnej okazał się b. zdolnym pracownikiem”²⁵.

Redaktorem naczelnym została Irena Markiewiczowa. Podlegały jej m.in. stanowiska przygotowania i kontroli produkcji, pracownicy sekretariatu, redaktorzy techniczni oraz siedem redakcji. Były to: Redakcja Plansz, Redakcja Pocztówek, Kalendarzy, Redakcja Akcydensowa, Redakcja Żurnalu Mód, Obchodów i Imprez Artystycznych, Redakcja Dziecięca i Młodzieżowa²⁶. Se-

22 AAN, Lustracja Biura, dz. cyt.

23 AAN, Lustracja Biura: Poufna notatka do działu kadr Cepelii z dnia 29 IX 1952, Lustracja Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych, k. 188.

24 Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: IS PAN), Archiwum Cepelii – akta osobowe Józefa Śliwy: Poufne pismo z dnia 22 VII 1955.

25 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Janusz Niżyński: Pismo z dnia 22 X 1951.

26 AAN, Lustracja Biura, k. 118.

kreterzem redakcji został Kazimierz Ziemkiewicz, wówczas student filologii słowiańskiej na Uniwersytecie Warszawskim²⁷.

Oprócz tego Biuro zatrudniało maszynistki, sekretarki, kierowców, gońców, sprzątaczkę. Analiza zachowanych akt osobowych pracowników Cepelii przechowywanych w archiwum Instytutu Sztuki PAN pozwala na szczątkową rekonstrukcję zespołu tworzącego Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych²⁸. I tak np. redaktorką działu i prowadzącą kancelarię redakcji żurnалу „Moda i Sztuka” była Władysława Baranowska-Szwajcerowa, dziennikarka specjalizująca się w zagadnieniach kulturalnych²⁹, współpracowała z Polskim Radiem, „Expressem Wieczornym”, „Repatriantem” (przy MSZ) i „Życiem Śpiewaczym”. Z ramienia Wydziału Kultury i Sztuki Zarządu Miejskiego wygłaszała prelekcje na osiedlach robotniczych na temat „Estetyka życia codziennego”. Sekretarzem redakcji żurnala została Maria Jackowska, wcześniej zatrudniona w redakcji „Życia Warszawy” i „Sztandaru Młodych”. Redaktorem w Redakcji Pocztówek był J. Zahorowski³⁰.

W Biurze Wydawnictw Cepelii pracę podjęli ludzie związani z tajnymi służbami Polski Ludowej, donoszący na kolegów ze środowiska. W latach 1951–1953 na stanowisku redaktora zatrudniony był w BWAiL agent Urzędu Bezpieczeństwa Andrzej Kuśniewicz – pisarz, który donosił na kolegów literatów, m.in. Jerzego Andrzejewskiego. Zwerbowany do służb tuż po zakończeniu wojny, w czasie pracy w Biurze Wydawnictw Cepelii nawiązał kontakty ze środowiskiem artystycznym, bezcenne dla jego dalszej działalności informatora³¹.

Współpracę z UB podjęła również Zofia Obretenny – druga żona Pawła Jasienicy, a jednocześnie tajna współpracowniczka bezpieki (TW Max), która w Biurze Wydawnictw została zatrudniona na stanowisku redaktorki technicznej³². Wcześniej, w latach 1949–1951 Obretenny pracowała jako cenzor polityczny w Głównym Urzędzie Kontroli Prasy, zaś w zachowanym w aktach Cepelii życiorysie, deklarowała, że pracuje nad powieścią kryminalną (nigdy nieukończoną). Wprawdzie Obretenny została zwerbowana jako informatorka

27 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Kazimierz Ziemkiewicz: Życiorys.

28 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe (w opracowaniu). Akta przekazane przez likwidatora Cepelii do zbiorów IS PAN obejmują tylko niewielką część dokumentów osobowych pracowników (przeznaczone do zniszczenia) i obejmują lata 50. i 60. XX w.

29 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Władysława Baranowska-Szwajcerowa: Curriculum Vitae (19 XII 1949).

30 AAN, Lustracja Biura, k. 140. Imię nieznane, nazwisko pojawia się w *Sprawozdaniu z wyjazdu służbowego do Krakowa w dniach 15–18 VII 1952 r.*

31 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Andrzej Kuśniewicz. W aktach informacja, że od 1953 r. pracował w wydawnictwie „Sztuka” – następcy BWAiL Cepelii.

32 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Zofia Obretenny. Z. Obretenny pracowała w Cepelii od 1 VI do 9 XII 1952 r. zob.: Świadectwo pracy, wydane dn. 29 VI 1959.

już po zakończeniu pracy w Cepelii, warto jednak pamiętać o nawiązanej wówczas znajomości z Kuśniewiczem, który w czasach, gdy donosiła na Jasienicę weryfikował jej raporty.

Akta osobowe pracowników Biura pozwalają poznać również nazwiska urzędników, rzemieślników i pracowników fizycznych, a więc osób dotychczas pomijanych w oficjalnej narracji dotyczącej dziejów Cepelii i innych instytucji. Są to: Zofia Belczak (goniec), Michał Bielak (księgowy), Irena Bliżyńska (korektorka), Hanna Juracz (inspektorka personalna, odpowiedzialna za „zagadnienia młodzieżowe i kobiece”), Anna Łempicka (redaktorka techniczno-illustracyjna), Wojciech Madejski (referent ubezpieczeń, transportu i zaopatrzenia Sekcji Administracyjno-Gospodarczej), Tadeusz Puget (introligator), Wojciech Rakowski (goniec).

Schyłek i dziedzictwo Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych

Biuro prowadziło działalność wydawniczą, której zadaniem było wspieranie upowszechniania sztuki i wiedzy o polskiej kulturze i kraju. Jego oferta skierowana była do szerokich kręgów odbiorców jak: świetlice, szkoły, indywidualni czytelnicy, ale też urzędy i sklepy a nawet przemysł lekki (głównie fabryki tkanin i gotowej odzieży, do których skierowany był żurnal „Moda i Sztuka”). W dokumentach archiwalnych Biura, odbiorców określono bardzo szeroko jako: państwowych, spółdzielczych i spółdzielnie CPLiA.³³

Intencją Biura było kształtowanie gustów masowego odbiorcy, jak również odpowiedź na potrzeby instytucji państwowych. W tym kontekście znaczący jest fakt powołania Biura niedługo po utworzeniu Centralnej Poradni Świetlicowej i Wzorcowni Artystycznej przy ówczesnym Departamencie Amatorskiego Ruchu Artystycznego Ministerstwa Kultury i Sztuki (1950). Trudno nie zauważyć, że oferta wydawnicza Cepelii (głównie pocztówki i teki reprodukcji prac starannie wyselekcjonowanych przedstawicieli realizmu w malarstwie polskim dawnym i współczesnym, jak np. obrazy wystawione na OWP) doskonale sprawdzała się jako materiały pomocnicze do wyposażania świetlic, np. w zgodne z doktryną socrealizmu grafiki i reprodukcje, które po oprawieniu dekorowały ściany. Biuro oferowało też odpowiednią literaturę poradnikową, dostarczającą inspiracji do pożytecznego spędzania czasu (np. poradniki robót ręcznych i majsterkowania³⁴).

33 AAN, Bilans zamknięcia za rok 1952 (sygn. 2/1629/0/1.3/3/286), s. 1.

34 Np. H. Dutkiewicz, *Dziewiarstwo ręczne*, Warszawa 1953.

Stylistykę wydawnictw BWAiL można określić jako „przedodwilżową”, usiłującą sprostać wymogom doktryny realizmu socjalistycznego, a więc sztuki realistycznej w formie i socjalistycznej w treści. Próbom sprostania wyzwaniom ideologii towarzyszyła dbałość o wysoki poziom artystyczny i merytoryczny publikacji. Szerokie grono współpracowników dbało o rzetelne opracowanie podpisów, staranny dobór ilustracji i wysoką jakość wydruku.

Zasadniczą cechą grafiki powstającej w BWAiL był doskonały warsztat graficzny, „kultura” łamania i składu, starannie wybrane kroje pism, winiety i dyskretne elementy graficzne. W zachowanych szczątkowo archiwaliach pojawiają się informacje świadczące o szczególnym, „misyjnym” podejściu do edukacji za pośrednictwem wydawnictw o wysokiej kulturze plastycznej. Przykładem były m.in. „kalendarze o kilku typach, wykonane bardzo starannie, [które] przyczyniły się do podniesienia tego rodzaju produkcji”³⁵.

Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych działało niecałe trzy lata. W 1953 r. w ramach reorganizacji Cepelii zostało połączone z wydawnictwem „Sztuka”, którego specjalnością były publikacje z dziedziny sztuki użytkowej (m.in. związane z działalnością Instytutu Wzornictwa Przemysłowego)³⁶. „Sztuka” kontynuowała prace rozpoczęte przez Cepelię, np. wydając w 1954 r. kolejną, trzecią już tekę reprodukcji dzieł L. Wyczółkowskiego. W maju 1957 r. w wyniku połączenia wydawnictwa „Sztuka” z oficyną „Architektura i Budownictwo” powstało istniejące do dziś Wydawnictwo „Arkady”. Zatrudnieni w BWAiL pracownicy zostali zwolnieni lub przeszeregowani do innych działów. Tak stało się m.in. z dyrektorem Biura J. Śliwą, który przeszedł do pracy w Biurze Studiów i Projektów Przemysłu Zabawkarskiego (również na kierownicze stanowisko)³⁷. Niektórzy z nich (dotyczy to przede wszystkim dziennikarzy, w tym A. Kuśniewicza) kontynuowali pracę w wydawnictwie „Sztuka”. W ten nakazowy, charakterystyczny dla gospodarki socjalistycznej sposób, ograniczono rozrost Cepelii i jej próby stworzenia samowystarczальной, niezależnej instytucji. Cepelia nie zrezygnowała jednak z ambicji wydawniczych i kształtowania wysokiego poziomu artystycznego i merytorycznego wydawnictw związanych z jej działalnością.

35 AAN, Plan Wydawniczy na 1953 rok: Plan opisowy działalności wydawniczej Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych na 1953 rok, s. 1.

36 Np. A. Wojciechowski, *Wzornictwo meblarskie*, Warszawa 1954.

37 IS PAN, Archiwum Cepelii – akta osobowe Józef Śliwa.

Likwidacja Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych nie zahamowała działalności edytorskiej Cepelii. Pozyskani do pracy w Biurze Wydawnictw wybitni specjaliści (zwłaszcza projektanci i graficy) kontynuowali współpracę z Cepelią jeszcze długo po wygaszeniu działalności Biura. Instytucja podjęła współpracę z Wydawnictwem Artystyczno-Graficznym (WAG), a po 1975 r. z Krajową Agencją Wydawniczą (KAW)³⁸. Część druków (plakaty, foldery, zaproszenia) wydawała w należących do niej spółdzielniach o profilu graficznym (np. „Intrografia” w Warszawie, „Starodruk” w Krakowie)³⁹. Zawsze jednak efektem były prace na najwyższym artystycznym poziomie.

W jubileuszowym opracowaniu *Piękno użyteczne. Ćwierćwiecze Cepelii* wydanym w 1975 r. z okazji 25-lecia istnienia przedsiębiorstwa podkreślano, że:

Cepelia sama prowadzi szeroką akcję wydawniczą. Opracowania graficzne publikacji powierza się wybitnym plastynom, jak: Jan Młodożeniec, Jan Mroszczak, Andrzej Zbrożek, Karol Śliwka, Waldemar Świerzy, Jan Urbański, Stanisław Zamecznik i inni. Znane są barwne, fascynujące plakaty Cepelii, z których niejeden został wyróżniony w konkursach. [...] Kolorowe, efektowne foldery i katalogi są bogatą dokumentacją pracy Cepelii. Foldery te wypełniają dotkliwą lukę w polskich ilustrowanych wydawnictwach. Wielojęzyczne, efektowne i zrozumiałe, stały się nieodzowne dla na wielu międzynarodowych spotkaniach naukowców, zwłaszcza etnografów, muzeologów, plastyków oraz spółdzielców, na festiwalach, wystawach, targach krajowych i zagranicznych⁴⁰.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Bilans Zamknięcia Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych za 1952 rok, t. 1 i 2 (syg. 2/1629/0/1.3/3/286; 2/1629/0/1.3/3/287).

Lustracja Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych w Warszawie w latach 1952–1953 (2/1629/0/1.2/2/125).

Zbiorczy bilans zamknięcia Biura Wydawnictw Artystycznych i Ludowych za 1951 rok (2/1629/0/1.3/3/51).

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie: Archiwum Cepelii – akta osobowe.

38 W 1975 r. WAG zostało włączone w struktury Krajowej Agencji Wydawniczej.

39 A.A. Szablowska, A. Wiszniewska, *Plakat z kręgu Cepelii w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*, dz. cyt.

40 *Piękno użyteczne. Ćwierćwiecze Cepelii*, dz. cyt., s. 93.

Opracowania:

- Bogucki J., *Pospolite ruszenie*, „Odrodzenie” 1950, nr 13, s. 3.
- Jackowski A., *Cepelia. Tradycja i współczesność*, Warszawa 1999.
- Korduba P., *Ludowość na sprzedaż. Towarzystwo Popierania Przemysłu Ludowego, Cepelia*, Instytut Wzornictwa Przemysłowego, Warszawa 2013.
- Kostuch B., *Kolor i blask. Ceramika architektoniczna oraz mozaiki w Krakowie i w Małopolsce po 1949 roku*, Kraków 2015.
- Piękno użyteczne. Ćwierćwiecze Cepelii*, [red.] J. Oryńczyna, Warszawa 1975.
- Strożek P., *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960*, t. 4, *Rok 1950*, Warszawa 2012.
- Szablowska A.A., *Tadeusz Gronowski. Sztuka plakatu i reklamy*, Warszawa 2005.
- Szablowska A.A., Wiszniewska A., *Plakat z kręgu Cepelii w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*, Warszawa 2024. Więckowski T., *Ginące piękno*, Warszawa 1987.
- Więckowski T., *Okruchy wspomnień*, Warszawa 1999.
- Włodarczyk W., *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Kraków 1991.

Spis ilustracji

Leon Wyczółkowski, „*Dąb*”, pocztówka,
wyd. Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii, 1952

Zofia Obretenny, Życiorys, w: Akta osobowe,
Archiwum Cepelii, Instytut Sztuki PAN, Warszawa

Życiorys

Urodziłam się 15 maja 1924 r. w Warszawie, z ojca
Antoniego Zarowskiego i matki Zofii z d. Kufarskiej.
Ojciec inżynier parostacyjny, od 34 roku na emeryturze.
Po ukończeniu szkoły powszechnej nastąpiłam do gimnazjum
im. Królowej Jadwigi. W pierwszym roku okupacji
zostałam zdaną matką matkę - w 1943 r. zdaną
na komplectach dwu matkę ucyfikowaną po
wojnie. W czasie okupacji ucyfikowaną (43 r. i 44 r.)
na ucyfikady S. G. H. i polonistykę, pracując jednocześnie
w warsztacie tkackim i w fabryce pończotki
„Samotnia” ul. Wołoska 69. Po powstaniu Warszawskim
zostałam wywieziona do obozu pracy na Oświęcimie
w kierunku Niemiec. W 1945 r. wyjechałam z obozu z
Jenego Obretennego - męża i zamieszkałam wraz
z nim w Sopocie.

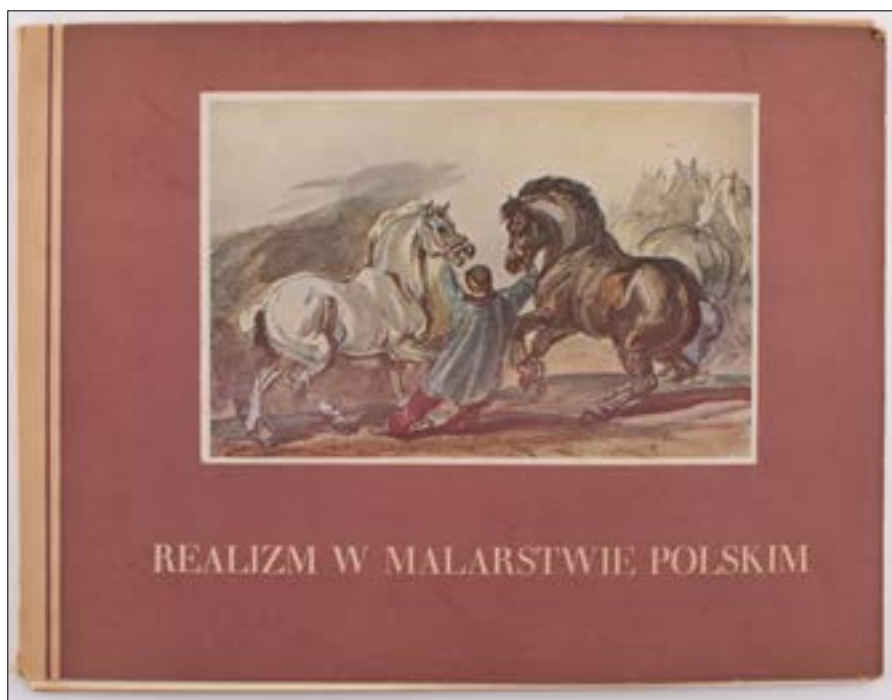
W marcu 1948 r. rozwiodłam się z nim i wraz
z synem (urod. w 1947 r.) przenieśliśmy się do
Warszawy. Od 1. II. 1948 r. do 1. X. 48 r. pracowałam w
Komitecie Edukacyjno-Wychowawczym przy Dziel. Rady al.
obroń jako kierownik Wydziału Szkolenia i Wychowania.
Od 15. X. 48 r. do 2. II. 51 r. pracowałam w Głównym
Urzędzie Kontroli Prasy jako kierownik pol. Jednostki
kierującą aplikantów dziennikarską w redakcji
„Ekspresu Wrocłowskiego”. Od 2. X. 48 r. do XII. 50 r. byłam
kandydatką do P.Z.P.R. - nie zostałam przyjęta.
W związku z powrotem nie wyłączenia się aktywności
Od 18. II. 51 r. do 31. V. 52 r. pracowałam w Dyrekcji Techn.
miejscowości Panstwowych Wydziałów Technicznych
ul. Chałubińskiego 4.

Od 1. VI. 52 r. pracuję jako red. techn. w Biurze Inżyn.
Art. i Ludowych C.P.R. i A. jednocześnie przez
pauzę w drukarni do wyd. „Książka i Wiedza”.

Zofia Obretenny

Warsz., 26. VII. 52 r.

„*Realizm w malarstwie polskim*” [teka reprodukcji],
wyd. Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii, 1952

Ferdynand Ruszczyc, „Ziemia”, [z teki reprodukcji „*Realizm w malarstwie polskim*”],
wyd. Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii, 1952

Krzysztof Henisz, Pocztówki wielkanocne,
wyd. Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii, 1952

Kalendarzyk na rok 1952 [wyklejka],
wyd. Biuro Wydawnictw Artystycznych i Ludowych Cepelii, 1952

